

УДК 378.4 (477.63) ДНУ (092)

**Постать історика на тлі епохи
(до інтелектуального портрета
професора К. І. Познякова)**

Валентин Іваненко

Доктор історичних наук, професор

ORCID: 0000-0002-4731-6702

Researcher ID: Q-6210-2017

ivanenko_dnu@i.ua

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
проспект Гагаріна, 72, м. Дніпро, Україна, 49010*

Анотація. Розглянуто на підставі власних спогадів та спостережень деякі сюжетні лінії життєвої й творчої біографії дніпропетровського професора історії, заслуженого працівника вищої школи УРСР К.І. Познякова, зроблено спробу вичленити найбільш характерні та відмітні грані непересічної особистості вченого, акцентовано на його багаторічній і конструктивній взаємодії з колегами місцевого класичного університету.

Ключові слова: Дніпропетровський університет; історик; наставник; освіта; наука.

Надійшла до редколегії 22.07.2019

Прорецензована 29.07.2019

Рекомендована до друку 31.07.2019

The Figure of the Historian on the Background of the Era (Professor K. I. Poznyakov's Intellectual Portrait)

Valentyn Ivanenko

Doctor in History, Professor
ORCID: 0000-0002-4731-6702
Researcher ID: Q-6210-2017
ivanenko_dnu@i.ua

*Oles Honchar Dnipro National University,
72 Gagarin avenue, Dnipro, Ukraine, 49010*

Abstract. On the basis of the own memoirs and observations it is considered some plot lines of life and creative biography of K.I. Poznyakov – Dnipropetrovsk professor of history, Honored Worker of the High School of the Ukrainian SSR. An attempt is made to distinguish the most characteristic and peculiar facets of the scientist's outstanding personality, emphasizing his long-term and constructive interaction with colleagues of the local classical university, which was always for him (as for a graduate of the historical faculty) not only Alma mater, but also a source of constant intellectual inspiration and growth for almost all conscious life. It is emphasized that the researcher left a significant scientific heritage in the area of the history of the Civil War of 1918–1920 and other problems of the national past, occupying a prominent place in the historiographical process of the second half of the 20th century. He was a high-class professional, authoritative organizer of science and education in the higher educational establishments of Pridniprov'ya, a wise mentor, a wonderful lecturer-speaker, a harmoniously integral, decent, modest man, with his values and ideals in the spirit of the then communist representations in the USSR.

Keywords: Dnipropetrovsk University; Historian; Mentor; Education; Science.

Received 24.11.2018

Reviewed 13.12.2018

Accepted 18.12.2018

Постановка проблеми. Українська історична та історіографічна персоналістика дедалі повніше залюднюється розмаїттям імен призабутих, замовчуваних чи фальсифікованих донедавна героїв та антигероїв, літописців нашого минулого різних епох, особливо, звісно, буремно-контroversійної радянської доби. І це абсолютно закономірно, справедливо в умовах відродження національної історії, повернення її в лоно україноцентричного історичного процесу.

При цьому оціночні характеристики багатьох дійових осіб тієї пори – від генсеків до так званих «червоних директорів», діячів культури – нині зводяться до майже суцільного негативу. Мовляв, усі вони «одним миром мазані», бо так чи інакше причетні до формування і утвердження антигуманної й навіть злочинної за своєю суттю політичної системи – хто прямо, безпосередньо, а хто опосередковано: одні її задумували і конструювали на свій лад, всупереч законам цивілізованого розвитку, інші – усіляко вихваляли й демонізували, нав'язуючи соціуму нежиттєздатний, авантюристичний суспільний ідеал. Зрештою й отримали державну конструкцію під назвою «СРСР», яка не витримала історичних випробувань «новизною експерименту» й розпалася під тиском потужних відцентрових процесів.

Як не прикро, але нерідко в «обоймі» адептів колишньої союзної держави та її керманічів згадуються й науковці, передусім суспільствознавці (в тому числі історики). Не секрет, що багатьом з них доводилося формувати свої дослідницькі траєкторії у річищі політико-ідеологічних настанов правлячої компартії, так званого «принципу партійності» в науці, щонайперше у контексті вивчення революційного руху в Росії і практики соціалістичного будівництва в СРСР, а тому крокувати у фарватері офіційної історіографії. Вітчизняна історична наука зазнала, таким чином, масованої політизації, часом упереджених, однобоких інтерпретацій та оцінок окремих історичних явищ, фактів, подій, персоналій, що, безперечно, не могло не позначитись на якості значних масивів наукової продукції, особливо за історико-партійною тематикою, більше того, призвело, по суті, до її кризи в частині сучасного теоретико-методологічного забезпечення історико-прикладних та історіографічних досліджень.

Натомість при всій методологічній обмеженості, фрагментарності й об'єктивно зрозумілій заангажованості таких історіописань їхня джерелознавча вартість з точки зору виявлення, систематизації та оприлюднення потужних масивів мало- або взагалі невідомих історичних документів (перш за все архівних) воістину безцінна, слугуючи у більшості випадків надійним, репрезентативним фактологічним підґрунтям для подальшого переосмислення найширшого кола конкретних проблем української радянської історії та історіографічного процесу.

Гадаю, подібні критерії цілком прийнятні при аналітичних характеристиках наукового доробку й дніпропетровських істориків того, радянського, покоління, серед яких чільне місце займає постать доктора історичних наук, професора Позняка Костянтина Івановича. На жаль, маємо підстави констатувати, що сьогодні це ім'я є незаслужено призабутим, оскільки навіть не згадується в жодному із сучасних енциклопедичних чи узагальнюючих регіональних видань, за винятком хіба що невеличкої за обсягом брошури, підготовленої в жанрі спогадів про вченого до 90-річчя від дня його народження у 2010-му (Бриган, В. Т., ред., 2010).

Метою статті є висвітлення за власними спогадами та спостереженнями деяких сюжетів життєвого й творчого шляху дніпропетровського історика, освітянина, громадянина, людини.

Виклад основного матеріалу. Народився К. І. Позняков 29 грудня 1920 р. у Дніпропетровську (нині м. Дніпро). Тут закінчив середню школу. Поступив на історичний факультет Дніпропетровського університету (1939), але вже через кілька місяців був призваний в армію. Учасник Другої світової війни, був тяжко поранений, став інвалідом. Мав більше десятка бойових нагород.

Після демобілізації продовжив навчання в університеті, який закінчив у 1948 р. Професійну кар'єру розпочав у цьому самому виші на посаді викладача, потім були гірничий, будівельний і медичний інституту, останні три десятиліття (1961–1991) працював у металургійному, очолюючи кафедру марксизму-ленізму (з 1964 р. – історії КППС), а з середини 1987 р. до кінця життя (21 грудня 1991) обіймаючи на ній посаду професора.

Успішно захистив кандидатську (1954) і докторську (1972) дисертації. Друкований «багаж» історика перевищує сотню різноманітних праць, у тому числі 5 монографій. Пріоритетний напрям його наукових інтересів – проблема тилу Червоної армії в період Громадянської війни 1918–1920 рр., якій він присвятив солідну монографію [3]. Підготував одного доктора (О.В. Михайлюк) і 15 кандидатів історичних наук (Бриган, В. Т., ред., 2010, с. 4–5, 23).

Як бачимо, професор К. І. Позняков залишив по собі досить вагому наукову спадщину, яка, на мій погляд, теж потребує виваженого, неупередженого вивчення, щоб адекватно і об'єктивно визначити його місце у вітчизняному історіографічному процесі другої половини ХХ ст. Тим паче, що і нагода для цього є слухна – 100-літній ювілей, який, сподіваюсь, науково-освітня громадськість нашого краю відзначатиме у наступному, 2020-му, вшановуючи заслуги непересічного професора історії.

Не заглиблюючись в аналіз зробленого К. І. Позняковим, принагідно зауважу: помітну роль на шляху його життєвого й творчого посту-

пу завжди відігравав наш класичний університет, причому не тільки тому, що став для нього як випускника історичного факультету *Alma mater*, а й не менш важливо завдяки тим постійним діловим зв'язкам, тісному спілкуванню, плідній і конструктивній взаємодії з університетськими колегами, що супроводжували багатогранну діяльність Костянтина Івановича впродовж практично всього його свідомого життя. Як уже говорилося, тут він деякий час працював (1948–1949), згодом був незмінним членом спеціалізованих вчених рад з історичних наук, входив до складу редколегій тематичних збірників наукових праць, очолював державні комісії на підсумкових іспитах та захистах дипломних робіт випускників історичного факультету, енергійно долучався до обговорення актуальних проблем підготовки та перепідготовки кадрів-істориків на опорній кафедрі історії КППС, здійснення спільних наукових проектів та програм, організації та проведення на базі університету наукових форумів, зокрема, низки резонансних все-союзних конференцій, присвячених 325-річчю возз'єднання України з Росією (1979), 60-річчю закінчення Громадянської війни (1980), 40-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. (1985) тощо.

Дружні, насичені розмаїттям інтересів контакти пов'язували Костянтина Івановича з багатьма університетськими науковцями-істориками, насамперед з професорами Д. П. Пойдою, В. Я. Борщевським, Ф. С. Павловим, Д. С. Шелестом, М. М. Миколенком, А. М. Черненком, М. П. Ковальським, І. Ф. Ковальновою, доцентами М. Ф. Карпенком, П. В. Агаповим, В. А. Жаурою, О. Ф. Батаріною, Л. О. Бардаговою, С. П. Торшиною, О. М. Філіповим, І. К. Воропаєм, І. О. Кривим, А. О. Гусаком та ін. Взаємини між ними виникали, як то кажуть, не спонтанно чи ситуативно, а цілком логічно, закономірно, обумовлювались абсолютно природними, реальними потребами координації зусиль у розв'язанні спільних завдань науково-методичного забезпечення навчального процесу і розвитку історичних досліджень у вищій школі, підтримувались у режимі системної співпраці, органічно вписуючись у робочі плани К. І. Позняка та університетських істориків.

Особливо близькі, зворушливо теплі стосунки склалися у нього, ветерана та інваліда війни, з колегою-фронтовиком Дмитром Павловичем Пойдою, одним із фундаторів й генераторів історичної освіти і науки у повоєнному університеті, на Дніпропетровщині в цілому, засновником і керівником відомої не тільки в Україні, а й далеко за її межами наукової школи в галузі аграрної історії. Разом вони в якості членів редколегій й авторів та упорядників відповідних матеріалів торували шлях до підготовки і виходу друком таких фундаментальних синтетичних, документальних та енциклопедичних видань, як «*Гражданская война на Екатеринославщине (февраль 1918–1920 гг.)*» (1968), «*Історія міст і сіл УРСР*.

Дніпропетровська область» (1969), «Днепронетровску – 200 лет» (1976), «Очерки истории Днепронетровской областной партийной организации» (1979), «Великий Жовтень і громадянська війна на Україні» (1987) та ін. Чисті, щирі, сердечні почуття один до одного, засновані на вічних цінностях добропорядності, справедливості, нетлінних чеснотах високоморальної селянсько-хліборобської духовності та культури (обидва – вихідці з бідняцьких родин, засвоїли їх, що називається, з молоком матері), спорідненості доль і професійних устремлінь, спільного фронтового минулого, друзі пронесли через все життя. Обидва за вагомі заслуги були удостоєні й престижного в ті часи почесного звання «Заслужений працівник вищої школи Української РСР» (Іваненко, В. В. та Світленко, С. І., 2018, с. 260; Британ, В. Т., ред., 2010, с. 7).

За загальним визнанням близьких, соратників-однодумців, учнів, це були справжні мужики, з потужним внутрішнім стрижнем, надійні, як скеля, котрі по-своєму любили і вміли дружити, усіляко підтримували, оберігали один одного, дарували добро, демонструючи тим самим своєрідний еталон міжособистісних взаємин двох авторитетних науковців і самобутніх педагогів. Та й у вічність вони відійшли майже одночасно, на початку буремно-доленосних 90-х, відійшли разом зі своїм дітищем і гордістю – великою державою під назвою «СРСР». Менше ніж на рік (1992) пережив Дмитро Павлович свого чи не найдорожчого друга...

Після закінчення аспірантури і захисту кандидатської дисертації (1974), який, до речі, пройшов у ДДУ за безпосередньої участі К. І. Познякова як члена спецради, коли на запрошення Д. П. Пойди я розпочав свою трудову діяльність на посаді викладача кафедри історії СРСР і УРСР, мені теж пощастило достатньо близько познайомитись з Костянтином Івановичем, власноруч, так би мовити, доторкнутися принаймні до деяких найбільш чутливих струн його гармонійно цілісної людської натури, стилю науково-дидактичної творчості. Приводи для цього траплялися різні: регулярні візити вченого до університету з вищекресленими цілями, участь у міжвузівських та інших регіональних заходах, спільних наукових і просвітницьких акціях, проектах тощо.

Пригадую, зокрема, з яким ентузіазмом в середині 80-х взялися ми, авторський колектив на чолі з професором К. І. Позняковим, за підготовку нарисів історії Дніпропетровської обласної комсомольської організації, яка здійснювалась у рамках відповідної республіканської програми під патронатом ЦК ЛКСМУ, причому, як завжди, у стислі терміни. Костянтин Іванович був не просто нашим формальним керівником, організатором, ідеологом, а справжньою душею, «мотором», таким собі «перпетуум мобіле», який, здавалося, цілодобово тримає руку «на пульсі», спонукаючи й підхльостуючи нас до енергійних,

консолідованих дій задля досягнення успішного кінцевого результату. Незабутні враження залишилися від інтенсивних й цілеспрямованих джерелознавчих пошуків потрібної літературно-документальної бази, у тому числі у провідних бібліотеках та центральних архівах Москви і Києва, жваві дискусії під час обговорення концептуальних засад, структури майбутньої книги, етапів роботи над нею, радість від оприлюднення перших результатів досліджень спочатку на сторінках обласної газети «Прапор юності», а потім і в окремих брошурах.

І в усій цій повсякденній «метушні», круговерті вирішення безлічі організаційних, наукових та інших питань ключовою фігурою, себто головним розпорядником, аналітиком і критиком наших дій, виступав К. І. Позняков. Логічним підсумком зробленого стала поява у 1987 р. в київському видавництві «Молодь» повної версії книги, від якої, незважаючи на зрозумілу присутність у ній заідеологізованих і заполітизованих у дусі епохи положень та схем, нам, авторам, відверто кажучи, не соромно й сьогодні. В усякому разі, зібраний, систематизований і узагальнений в цій унікальній праці фактологічний матеріал навряд чи є підстави вважати архаїчним, не вартим уваги сучасників. Адже це не що інше, як досить масштабне і правдиве відтворення картин справді патріотичного комсомольсько-молодіжного руху на Дніпропетровщині за радянських часів.

Водночас Костянтин Іванович запам'ятовується не лише як знаний історик, організатор науки і освіти у вищій школі Придніпров'я, але і як чудовий лектор, оратор, здатний силою своїх знань, аргументів, логіки викладу тих чи інших тем, сюжетів, положень, нарешті, емоційно м'якої, виваженої, інтелігентної манери спілкування зі студентами та слухачами переконувати їх, вести за собою. Йому, як і більшості тодішніх науковців-суспільствознавців (чого, на превеликий жаль, не скажеш про багатьох сучасників), були властиві такі риси публічної поведінки на кафедрі, як глибока внутрішня взаємообумовленість, аналітичність, доступність подачі матеріалу, навіть при вивченні складних, суперечливих, заплутаних питань, ґрунтовність і широта власних суджень, точні й адекватні оцінки історичних фактів, ситуацій, діячів. Не випадково його запрошували з лекціями по лінії товариства «Знання» трудові колективи міста і області, кілька разів обирали депутатом районної та міської рад.

Свій ораторський талант К. І. Позняков блискуче продемонстрував восени 1974 р. й у Нью-Йорку (США) під час виступів на історичні теми перед українськими емігрантськими колами і студентами американських університетів, коли в якості члена офіційної делегації УРСР брав участь у роботі XXIX сесії Генеральної Асамблеї ООН (Британ, В. Т., ред., 2010, с. 6). Ясна річ, потрапити на такий високоповаж-

ний дипломатичний форум могла лише авторитетна, яскрава особистість, і цим вимогам сповна відповідав Костянтин Іванович.

Не обходилося, звісно, без елементів ідеалізації радянської дійсності, її приглянцovanого, рожево-пафосного тлумачення, надмірного використання в лекціях і на семінарах окремих догматичних стереотипів та кліше правлячої партії, цитування її лідерів-генсеків, класиків марксизму-ленінізму тощо. Проте не слід забувати, чим фахово займався і, головне, який нормативний курс читав студентам Костянтин Іванович, а курс цей – історія КПРС.

Як відомо, будь-які відхилення від панівної на той час методології і методики викладання цієї дисципліни у вищому навчальному закладі просто виключали, а в разі допущення – суворо карали аж до виключення з партії та звільнення з роботи не інакше як з «вовчим квитком». Зрозуміло, що на такі кроки «непослуху» мало хто наважувався. Тим більше, що на кафедрах суспільних наук у вишах працювали тоді в масі своїй випробувані, ідейно загартовані кадри, які до пори до часу свято вірили в комуністичні ідеали, в те, що говорили й робили. Костянтин Іванович не був винятком.

Разом з тим це аж ніяк не означало, що ці люди покірно мовчали, не реагували на ті чи інші суспільні виклики та негаразди. Добре пам'ятаю, в які гостро полемічні акції виливалися у нас партійні збори, якій нещадній критиці піддавались партдержструктури різних рівнів за недоліки та провали в роботі. І тон, як правило, задавали вчені-суспільствознавці, саме такі, як К. І. Позняков, в чому неодноразово міг переконатися особисто.

Коли, приміром, в середині 1970-х рр. компартійні чиновники спробували зруйнувати меморіальний будинок-музей «запорозького батька» Д. І. Яворницького, оскільки той, мовляв, заважав будівництву нової споруди райкому, Костянтин Іванович в числі провідних істориків міста рішуче виступили проти цієї витівки і перемогли, продемонструвавши принциповість і тверду громадянську позицію небайдужих науковців.

Ще раніше, у 1973-му, як згадує його колишній студент, а нині доктор наук, професор К. Ф. Ковальчук, всі вони були просто шоковані, коли одну з лекцій педагог несподівано присвятив супергострій в політичному і морально-етичному аспектах темі «Культ особи і репресії 1937–1939 рр.», розкривши її на прикладі трагічних доль науковців, письменників, журналістів, державних діячів та їхніх родин. Просив, правда, не конспектувати... (Британ, В. Т., ред., 2010, с. 31). А це, погодьтеся, в тодішніх умовах нового наступу влади проти інтелігенції вимагало й певної громадянської сміливості та мужності.

Спілкуючись з К. І. Позняковим, всі ми збагачувалися його безцінним життєвим і професійним досвідом, переймалися цікавими пер-

спективними ідеями, планами, прислуховувалися до порад та рекомендацій, які спочатку ніби «пропускали» через себе, а потім вже так чи інакше намагалися реалізувати у своїх наукових студіях та педагогічних практиках, у вирі повсякдення взагалі. То була справді велика і незабутня школа фахового й людського гарту!

Я вдячний долі, що в моєму житті, у кар'єрному сходженні на різних етапах були і є сьогодні такі висококласні, глибоко порядні, мудрі наставники, багато в чому завдяки яким і ми вчилися жити чесно, достойно, по совісті.

Бібліографічні посилання

Британ, В. Т., ред., 2010. *Константин Иванович Позняков. К 90-летию со дня рождения*. Днепропетровськ.

Іваненко, В. В. та Світленко, С. І., 2018. Пойда Дмитро Павлович. В: Поляков, М. В., гол. ред., 2018. *Професори Дніпровського національного університету імені Олеса Гончара*. Біобібліографічний довідник. 3-тє вид., перероб. і доп. Дніпро: ЛІРА.

Позняков, К. І., 1968. *Красный тыл – фронту*. Харьков: Издательство Харьковского университета.

References

Britan, V. T., ed., 2010. *Konstantin Ivanovich Poznyakov. K 90-letiyu so dnya rozhdeniya* [*Konstantin Ivanovich Poznyakov. On the occasion of the 90th birthday*]. Dnepropetrovsk.

Ivanenko, V. V. and Svitlenko, S. I., 2018. Poyda Dmytro Pavlovych. In: Polyakov, M. V., ed. in chief, 2018. *Profesory Dniprovs'koho natsional'noho universytetu imeni Olesya Honchara* [*Professors of the Oles Honchar Dnipro National University*]. The bibliography reference book. 3rd edition, revised and supplemented.. Dnipro: LIRA.

Poznyakov, K. I., 1968. *Krasnyy tyl – frontu* [*The Red Rear for the Front*]. Kharkov: Kharkov University Press.